

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ У МЕЖАХ ЧИ З ПЕРЕВИЩЕННЯМ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

Г. М. Андрусак

Судова практика як стикалася, так і стикається зі значними труднощами у плані правової оцінки дій, вчинених у межах чи з перевищенням меж необхідної оборони, у тому числі у разі, якщо причиною застосування заходів самооборони стали насильницькі дії іншої особи. Тому ці питання потребують самостійного наукового дослідження. Особа, яка вчиняє ззовні протиправне діяння, захищаючи свої права чи законні інтереси, та / або права чи законні інтереси інших осіб, фактично здійснює заходи забезпечення своїх прав та законних інтересів у позасудовий спосіб. Вчинення таких зовні протиправних дій є формою реалізації її можливостей, правомочностей, що складають серцевину, ядро суб'єктивних прав людини.

Ключові слова: *самозахист, необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, застосування зброї, насильницьке посягання, суб'єктивне право особи.*

Насамперед, відзначимо, що виходячи з формулювання складу необхідної оборони у ст. 36 КК України вбачається, що законодавець не виокремлює якихось особливостей у разі встановлення складу необхідної оборони під час захисту від насильницьких посягань. Водночас слід звернути увагу на те, що перевищення меж необхідної оборони пов'язується законодавцем виключно з насильницьким заподіянням шкоди іншій особі, яка посягає. Адже, як передбачено в ч. 3 ст. 36 КК України, перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 (умисне вбивство) та 124 (умисне тяжке тілесне ушкодження). Тобто кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони настає виключно у разі застосування до іншої особи насильства найвищої інтенсивності, що спричиняє іншій особі, яка нападає, найбільш серйозних суспільно небезпечних наслідків. Окрім того, насильство, яке застосовується особою, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання, може виключати кримінальну відповідальність особи, яка обороняється. Йдеться про випадки, коли особа, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання, нападає та є озброєною; коли така особа нападає та входить при цьому в групу осіб або коли відбувається протиправне насильницьке вторгнення у житло чи інше приміщення. Законодавець у ч. 5 ст. 36 КК України зазначає, що у такому разі особа, яка обороняється, може застосовувати зброю або будь-які інші засоби чи предмети незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. На думку Б.М. Орловського, у ч. 5 ст. 36 КК України, йдеться про спеціальні випадки необхідної оборони, які передбачають можливість захисту будь-якими засобами від протиправних посягань, що становлять найвищу суспільну небезпеку [1, С. 57]. Водночас П. Л. Фріс відносить описане до ситуацій підвищеної небезпеки для особи, яка була піддана нападу», за яких можливе застосування крайніх заходів [2, С. 261].

Згідно зі ст. 2.9.2 проекту КК України, яка містить описання такої обставини, що виключає протиправність діяння, як правомірний захист, передбачено, що кожна особа має право на правомірний захист шляхом спричинення шкоди особі, яка вчиняє протиправне посягання, незалежно від можливості уникнути протиправного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування (ч. 1). Підставою спричинення шкоди є протиправне посягання або негайна загроза його вчинення (ч. 2). Не є правомірним захист особи від спровокованого нею протиправного посягання (ч. 3). Правомірним є захист, якщо шкода спричинена: 1) тому, хто здійснює протиправне посягання, 2) під час такого посягання або при його негайній загрозі, 3) з метою припинення або відвернення протиправного посягання, та 4) в межах, що відповідає небезпечності такого посягання та обставині захисту (ч. 4). Особа, яка перевищила межі правомірного захисту, тобто з прямим умислом спричинила тому, хто здійснював протиправне посягання, смерть або тяжку шкоду здоров'ю, що явно не відповідає небезпечності посягання або обставині захисту, підлягає кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями

4.1.5 і 4.2.6 цього Кодексу (ч. 5). Не є перевищенням меж правомірного захисту спричинення будь-якої шкоди особі, яка вчиняє протиправне посягання, у випадках, якщо особа: 1) здійснювала захист від протиправного посягання особи, яка застосувала зброю, небезпечний предмет (п. 22 ч. 2 ст. 1.4.1 цього Кодексу) чи інший предмет, який має властивості зброї або небезпечного предмета, 2) здійснювала захист від нападу двох чи більше осіб, 3) припиняла протиправне вторгнення у житло чи інше володіння; 4) здійснювала захист від згвалтування [3].

Тобто автори законопроекту частково змінили підхід в аспекті впливу насильства на кримінально-правову оцінку дій особи, яка захищається, від суспільно небезпечного посягання іншої особи. Незмінним залишився розмір насильницької шкоди, у разі спричинення якої при перевищенні меж необхідної оборони настає кримінальна відповідальність – вбивство та спричинення тяжкої шкоди здоров'ю. Водночас зазнали змін ті чинники, які впливають на невизнання заподіяної шкоди перевищенням меж необхідної оборони та на ненастання кримінальної відповідальності за її заподіяння. Так, згідно з чинним КК України особа може застосовувати зброю або будь-які інші засоби чи предмети для захисту від озброєної особи, тоді як згідно з проектом КК України – від протиправного посягання особи, яка застосувала зброю, небезпечний предмет чи інший предмет, який має властивості зброї або небезпечного предмета; відповідно до чинного КК України – від нападу групи осіб, а відповідно до проекту КК України – від нападу двох або більше осіб; як передбачено в чинному КК України – для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, а як установлено у проекті КК України – для припинення протиправного вторгнення у житло чи інше володіння. Окрім того, згідно з проектом КК України до таких чинників віднесено й захист від згвалтування. На окремих змінах, що пропонуються законопроектом, зупинимося додатково.

Дуже важливо при висвітленні окремих проблемних аспектів необхідної оборони від насильницького посягання, відзначити, що будь-яка обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, у тому числі необхідна оборона, ураховуючи приналежність відповідних кримінально-правових норм до дозвільних, повинна розглядатися крізь призму суб'єктивного права особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, правомірність якого визначається з урахуванням відповідності складу відповідної обставини, визначеного в законі. При цьому, на нашу думку, йдеться саме про суб'єктивне право особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, а не, наприклад, про право на захист таких інтересів. Адже якщо шкода не заподіяна, то діяння не потрапляє у кримінально-правове поле та не зумовлює виникнення кримінально-правових відносин. Саме ж таке діяння визнається правомірним.

Суб'єктивне право особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам у разі захисту від насильницького посягання впливає з конституційних прав особи захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (ст. 55 Конституції України), а також захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Основного Закону) [4]. Таке право конкретизується у КК України з урахуванням різноманітних зовнішніх чинників, що зумовлюють виникнення небезпеки правоохоронюваним інтересам, за якої особа вимушена спричинити їм шкоду, будь-то самозахист, захист Батьківщини, виконання професійних обов'язків тощо. Саме у такий спосіб захисту своїх прав особа намагається уникнути певного конфлікту або припинити чи врегулювати той конфлікт, що вже виник. Саме так розуміє відповідне суб'єктивне право К. О. Гориславський [5, С. 6]. Особа, яка вчиняє ззовні протиправне діяння, захищаючи свої права чи законні інтереси, та / або права чи законні інтереси інших осіб, фактично здійснює заходи забезпечення своїх прав та законних інтересів у позасудовий спосіб. Вчинення таких зовні протиправних дій є формою реалізації її можливостей, правомочностей, що складають серцевину, ядро суб'єктивних прав людини.

Характеризуючи право кожного на захист своїх прав та законних інтересів у процесі реалізації конституційних прав, гарантованих статтями 27 та 55 Конституції України, слід відзначити, що загалом будемо розуміти під цим правом гарантовану державою та обмежену законом можливість такого захисту шляхом заподіяння шкоди певним правоохоронюваним цінностям у межах кримінально-правових відносин. При цьому, на нашу думку, у такому контекст, у кримінально-правовому розумінні, центральним елементом реалізації особою конституційного права на захист своїх прав та законних інтересів є спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Література

1. Орловський Б. М. Теоретичні і практичні основи кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса, 2013. 211 с.
2. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручн. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Атіка, 2004. 488 с.
3. Проект Кримінального кодексу України (станом на 22.05.2023). URL: <https://cutt.ly/UwpZg2Oy> (дата зверн. 19.07.2023)
4. Конституція України. URL: <https://cutt.ly/EwpZg5YD> (дата зверн. 19.07.2023)
5. Гориславський К. О. Право людини і громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 19 с.

Andrusyak G. Problems of qualification of actions committed within or exceeding the limits of necessary defense. *Judicial practice faced and continues to face significant difficulties in terms of legal evaluation of actions committed within or exceeding the limits of necessary self-defense, including when the reason for the use of self-defense measures was the violent actions of another person. Therefore, these questions require independent scientific research. A person who commits an illegal act from the outside, protecting his rights or legal interests, and/or the rights or legal interests of other persons, actually takes measures to ensure his rights and legal interests in an extrajudicial manner. Committing such outwardly illegal actions is a form of realization of its possibilities, powers, which make up the core, core of subjective human rights.*

Keywords: *self-defense, necessary defense, exceeding the limits of necessary defense, use of weapons, violent encroachment, subjective right of a person.*

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У МІЖНАРОДНОМУ СУДОЧИНСТВІ

О. П. Бойчук

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К. С. Музичук

Стаття розглядає значення та ефективність міжнародних механізмів захисту прав людини в контексті сучасного міжнародного права. Ставиться акцент на тому, що захист прав людини є надзвичайно важливою складовою міжнародного права, і впровадження цих механізмів має величезне значення в світі, де права та свободи людини є фундаментальними цінностями.

Ключові слова: *механізми захисту, судочинство, Європейський Суд з прав людини*

Захист прав людини є однією з найважливіших складових міжнародного права. Впровадження та виконання міжнародних механізмів захисту прав людини має величезне значення в сучасному світі, де права та свободи людини є фундаментальними цінностями. Ефективність цих механізмів визначається численними факторами та принципами, що діють в міжнародному судочинстві. Однак для забезпечення захисту прав людини необхідне не лише існування цих механізмів, але й їхня практична реалізація.

Термін "механізми міжнародного захисту прав людини" означає систему міжнародних органів і організацій, які діють з метою встановлення та захисту міжнародних стандартів прав і свобод людини або відновлення їх у разі порушення. Важливо відзначити, міжнародні механізми захисту прав людини включають в себе різноманітні органи та суди, зокрема, Міжнародний Суд ООН, Європейський Суд з прав людини, Міжамериканський Суд з прав людини та багато інших. Ці механізми створені для розгляду і вирішення справ з порушеннями прав людини та надання компенсації потерпілим.

Поява зазначених органів обумовлена тим, що для вирішення питання про рівень захисту громадян від держави найчастіше необхідний безсторонній погляд "збоку", тим більше, коли мова йде про необхідність порівняння цього рівня із середнім рівнем захисту у всіх державах-учасниках.